

Ömer Naci Soykan

Alper Yavuz*

Ömer Naci Soykan 1945 yılında Rize’de doğar. Üniversite eğitimini İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümünde alır. Bu bölümden 1982 yılında “Schelling’de Varlık ve Sanat Formları Sorunu” başlıklı teziyle doktora derecesi alarak mezun olur. Sonrasında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesinde (MSGSÜ) çalışmaya başlar. Bu üniversitede önceleri Sosyoloji Bölümünde görev yapar. 2006 yılında Soykan’ın uzun yıllara yayılan girişimleri sonucunda MSGSÜ’de bir felsefe bölümü kurulur. 2013’teki emekliliğine kadar Soykan bu bölümün başkanlığını yürütür.

Soykan üniversite dışında yürütülen felsefe çalışmalarına da önyak olur. Bu amaçla 2001 yılında İnsancıl Atölyesinde bir metin okuma kümesi çalışması başlatır. Buna ek olarak İstanbul Beyoğlu’nda kendi tuttuğu bir yerde “İnsancıl Felsefe Çevresi” adıyla başka bir çalışma başlatarak genç felsefecilerin yetişmelerine katkı yapar. Amacı bu çalışmaların bir felsefe vakfına dönüşmesidir. Ancak bu ve daha birçok projesini yaşama geçiremeden 3 Aralık 2017’de yaşamını yitirir.

Soykan’ın çalışmaları felsefenin hemen hemen her alanına yayılır. Bunların yoğunlaştığı konuları ayırt etmek istersek şöyle bir bölümlene yapabiliriz:

Filozof incelemeleri Soykan, Schelling, Mach, Adorno ve Wittgenstein gibi filozoflar üzerine kitaplar yayımlamıştır. Bunlar yalnızca birer felsefe tarihi çalışması olmayıp Soykan’ın bu filozoflardan yola çıkarak kendi felsefesinde vardığı sonuçları da içerirler.

Toplum ve siyaset felsefesi Soykan’ın bu alanda ilgilendiği konular arasında şunlar yer alır: aydınlanma, demokrasi, insan hakları, anarşizm, postmodernizm, toplumbilim, tarih ve kültür, eğitim, kitle iletişimi, çevre.

Estetik ve sanat felsefesi Soykan’ın felsefedeki temel alanı nedir diye sorulacak olursa estetik ve sanat felsefesi demek yanlış olmaz. Onun son büyük çalışması da bu alandadır. Hem genel sanat felsefesi konularında hem de tek tek müzik, mimarlık gibi sanat dalları üzerine Soykan’ın çok sayıda çalışması bulunmaktadır.

Ontoloji-epistemoloji Kantçı diyebileceğimiz bir yaklaşımla ontoloji ve epistemolojiyi beraber ele alan Soykan, görece az sayıda olsa da bu alanlarda kendisinin çok önem verdiği çalışmalar yayımlamıştır.

Dil ve Türkçe Soykan, felsefesinde Wittgenstein’in büyük etkisi olduğunu sıklıkla belirtir. Bu etki onun dil felsefesine verdiği önemde kendini gösterir. Genel dil felsefesi konuları yanında Türkçenin kendine özgü

*Bu yazının yayın bilgisi şöyledir: Alper Yavuz (2023). “Ömer Naci Soykan”. İçinde: *Cumhuriyetimizin 100. Yılında 100 Felsefecimiz*. Ed. Nihat Durmaz. C. 2. Ankara: Nobel, ss. 169–181.

özelliklerinin sözdizim ve anlambilim açısından sonuçları Soykan'ın bu alanda ilgilendiği konular arasındadır.

Soykan'ın yapıtlarının bütünlüklü bir incelemesi bu yazı kapsamını çok aşacağından burada yalnızca onun üç yazısına odaklanacağım:¹ (i) “Sanat Tarzlarının Bölümlenmesi İçin Bir Deneme”, (ii) “Nesnelerin Bölümlenmesi Hakkında Bir Öneri” ve (iii) “Sözdizim ile Anlambilim Arasındaki Bağlantıya Türkçe Açısından Bir Bakış”. Bu yazıları seçmemin nedeni hem yukarıdaki bölümlenmede son üç alanın birer örneği olmaları hem de bunların Soykan'ın ilkin İngilizcede önemli dergilerde yayımlattığı, onun uluslararası felsefe tartışmalarına katkısı olarak gördüğü yazılar olmalarıdır.²

1 Sanatların Bölümlenmesi

Soykan “Sanat Tarzlarının Bölümlenmesi İçin Bir Deneme” yazısında kapsayıcı bir sanat bölümlenmesi yapmaya girişir. Onun savı, olanaklı her sanat dalının bu bölümlenmede kendine yer bulabilecek olduğudur. Bu bölümlenmeyi şöyle gösterebiliriz:

1 Algısal sanatlar

1.1 İşitsel: müzik

1.2 Görsel

1.21 İki boyutlu: hat sanatı, minyatür, resim, fotoğraf, gravür, kartpostal, süsleme

1.22 Üç boyutlu

1.221 Hacim sanatı: heykel

1.222 Mekân sanatı: mimarlık

1.3 İşitsel-görsel: dans, bale

2 Kavramsal (dilsel) sanatlar

2.1 Sözel: masal, fabl, destan (meddahlık, sohbet), radyo oyunu

2.2 Yazılı: şiir, hikâye, roman, piyes, anı, gezi, mektup

3 Algısal-kavramsal sanatlar

3.1 Görsel-kavramsal

3.11 Sahne sanatları: mim sanatı

3.12 Görüntü sanatları: karikatür, çizgi roman, foto roman

3.2 İşitsel-görsel-kavramsal

3.21 Sahne sanatları: kukla, tiyatro, opera

3.22 Görüntü sanatları: perde sanatları (gölge oyunları), film (sinema, TV, video, animasyon)

¹Onun felsefesini farklı yönlerden inceleyen kapsamlı bir çalışma için bkz. Güven, Kuşcu ve Yavuz (2023).

²Bu yazıların İngilizceleri için sırasıyla bkz. Soykan (2002), Soykan (2009), Soykan (2012b).

Böylesi bir bölümlenmenin ana işlevinin sanatlara yönelik bütünlüklü bir kavrayış vermek olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra Soykan tek tek sanatların tanımlanmasının da bu çizelge aracılığıyla yapılabileceğini belirtir. Örneğin tiyatro işitsel, görsel ve kavramsal bir sahne sanatı olarak tanımlanabilir. Kuşkusuz onu bu kategoriye giren opera gibi başka sanatlardan ayırmak için bu tanıma başka özellikler de eklemek gerekir ama tanımdaki ana nitelikler çizelgede açıkça görülebilir.

Bu bölümlenme için ilk olarak şu soru sorulabilir: Bir etkinliğin sanat sayılması ve bu bölümlenmede kendine yer bulabilmesi için hangi temel niteliği taşıması gerekir? Soykan'a göre sanatlarda "temel işlev hoşlanma ya da şoke etme, duygusal, naif vb. belli bir duygusal etki bırakmadır" (Soykan 2006, s. 1). Bu görüş temelde Kant'a dayanmaktadır. Kant sanat ve zanaat (ücretli sanat) arasında bir ayrım yapar. Ona göre sanat kendi için hoş yani bir oyun gibiyken zanaat ise zahmetli, naif, ancak ücret ile çekici olarak görülebilir bir etkinliktir (Kant 2006, s. 173). Kant'ın bu yaklaşımı sanatı sanat olmayandan ne kadar başarıyla ayırt ediyor konusu tartışmalıdır. Sonuçta sanatçının üretimi onda oyun benzeri duygular yaratmıyor olabilir. Bir sanat yapıtı sanatçısı için çok yıpratıcı ve zahmetli bir sürecin sonunda ortaya çıkabilir. Dahası, yapıt sipariş üzerine de hazırlanmış olabilir. Böylesi durumlar sanatı zanaatleştirir mi? Tersinden düşünersek zanaat da her zaman naif olmak zorunda değil. Örneğin bir parşömen ustası işini hoşla giden bir oyun gibi severek yapabilir. Bu durumda o sanat mı yapmış olur? Soykan'ın yukarıda alıntılanan görüşüne dönersek onun Kant'tan farklı olarak sanatsallık için hoşla gitme ölçütünü sanatçı açısından değil sanatı alımlayan açısından kurduğunu görürüz. Dolayısıyla Kant'taki tartışmalı sorular gündeme gelmez ancak Soykan'ın görüşü de başka bakımdan, aşırı sınırlayıcı olmak bakımından eleştiriye uğrayabilir. Sanatlarda seyirlik olmayı ya da hoşlanılabilir olmayı merkeze koymak 20. yüzyıl sanatının birçok örneğini dışarıda bırakmak anlamına gelir. Soykan bu durumun farkındadır; kimi kavramsal sanat örnekleri ve enstalasyon tarzındaki yapıtlar duygusal etkiyi göz ardı edip salt düşünsel olmak savıyla ortaya konduklarından sanat sayılmamalıdır. Her ne kadar Soykan'ın sanatlar için koyduğu ölçüt usa uygun olsa da sanatla ilgili birçok kesimin sanat saydığı örnekleri dışarıda bıraktığından dışlayıcılık eleştirisiyle karşılaşması kaçınılmazdır.

Bölümlenmenin değerlendirilmesinde üzerinde durulabilecek bir nokta Soykan'ın "algısal" ve "kavramsal" adlandırmalarıdır. Buradan sanki algılamada kavramsal bir yön yokmuş gibi bir sonuç çıkabilir. Onun şu sözleri de bu vargıyı destekler: "Algılama için doğrudan doğruya duyarlık yeterli olmasına karşın, kavrama için zihnin işe karışması gerekir. Zihnin işe karışması duyu verisinin zihinsel olana dönüştürülmesi demektir." (Soykan 2006, s. 2) Konumuz sanat olduğundan sanatsal algıya bir örnek olarak David'in *Sokrates'in Ölümü* tablosunu düşünelim. Bu tabloya baktığımda orada Sokrates'in ölümünü anlatan bir sahneyi algılıyorum. Bu algıda sayısız kavramın rol oynadığı açık olmalı. Örneğin Sokrates'in elinde tuttuğu şeyi *baldıran zehri dolu bir kâse* gibi bir bileşik kavramla algıları. Oysaki Soykan'ın yukarıda dile getirilen algı görüşünün sonucu olarak algısal bir sanat olan resimde kavramsallık söz konusu olmamalıydı.

Benim bu sorunun çözümü için önerim, bölümlenmede ilk bölümün *duyu-*

sal, ikincininse *dilsel*³ olarak nitelendirilmesinin Soykan'ın amaçları için daha uygun olduğudur. Böylece Soykan'ın üçlü bölümlenmesini koruyup ana bölümlerin başlıklarını “duyusal”, “dilsel” ve “duyusal-dilsel” olarak değiştirebiliriz. İlk bölümdeki resim, müzik, mimarlık gibi sanat dallarının ortak özelliği duyusal olmalarıyken ikinci bölümdeki şiir, roman gibi edebi türlerin ortak özelliği dile dayalı olmalarıdır.

Bölümlemenin daha alt dallarında da kimi değişikliklere gidilebilir. Duyularımız içinde yalnızca görme ve işitme sanatsal işlev görürler. Soykan da buna uygun olarak ilk bölümü işitsel, görsel ve işitsel-görsel olmak üzere üçe ayırıyor. Buna karşılık yine bir yönüyle duyusal olan üçüncü bölümü (önerdiğim adlandırmayla duyusal-dilsel sanatları) üçe değil yalnızca ikiye ayırıyor. Benim önerim görsel-dilsel ve işitsel-görsel-dilsel yanında bir de *işitsel-dilsel* sanatlara yer açılmasıdır. Bu alt bölümde öncelikle oratoryo, senfonik şiir, şarkı gibi müziksel sanatlar yer alabilir. Bunların yanında Soykan'ın ikinci ana bölümde sözel sanatlar arasında saydığı radyo oyunu (tiyatrosu) da işitsel-dilsel sanatlar alt bölümüne taşınabilir. Bunun en önemli gerekçesi radyo tiyatrosu ile sahnelenen tiyatro arasındaki temel farkın ilkinde görselliğin eksikliğidir. Sahneye konan tiyatro işitsel-görsel-dilsel sayılacaksa radyo tiyatrosunun da işitsel-dilsel sayılması gerekir. Bu gerekçe haklıysa Soykan'ın radyo oyunuyla aynı alt bölüme koyduğu masal, fabl, destan (meddahlık, sohbet) gibi sanatları da işitsel-dilsel sanatlar alt bölümüne kaydırmak gerekir. Böylelikle ikinci ana bölüm olan dilsel sanatlar başlığı altına yalnızca Soykan'ın “yazılı” alt bölümüne aldığı sanatlar girer.

2 Nesnelerin Bölümlenmesi

“Nesnelerin Bölümlenmesi Hakkında Bir Öneri” yazısında Soykan, nesne kavramını kapsamlı bir nesne kavrayışına dayandırır. Buna göre karşımızda duran anlamında yaygın nesne tanımına girenlerin dışında aklın ya da hayal gücünün yarattığı nesnelerin de kapsanması amaçlanır. Soykan'ın yaklaşımı varlık ve bilgi alanlarını koştur bir biçimde incelemektir. Bu nedenle nesnelere onlara karşılık gelen bilme tarzları üzerinden bölümler.

Nesne görüşü bakımından Soykan'ın Kant ve Russell'la örtüştüğü noktalar vardır. Soykan'ın da izlediği, şeyin kendisi ve nesnesi ya da görünüşü ayrımı Kant'a dayanır. Soykan'a göre bu ikisi arasında kapanmayacak bir mesafe bulunur. Ancak bu bilimdeki ilerleme düşüncesini reddedip bir tür gerçeksizci (anti-realist) duruş anlamına gelmez. Tam tersine Soykan bilimdeki ilerlemenin şeyin farklı görünüşlerini elde etmemizle olanaklı olduğunu vurgular. Bu da kuşkusuz bir ilerlemedir. Soykan'ın şeyin kendisi ve nesnesi ayrımında kendini Kant'tan ayırdığı bir nokta şudur: Kant'a göre uzam-zamansal şeyler bilinebilirken uzam ve zamana bağlı olmayan kendinde şeyler bilinemez, yalnızca düşünülebilirler. Soykan ise şeyin kendisinin uzam-zamansal olduğunu, bu bakımdan Russell'daki fiziksel nesneye daha çok benzediğini söyler. Soykan belirtmese de onun şeyin nesnesi ya da görünüşü dediği şeyi de Russell'daki duyu-verisi türünden bir şey olarak düşünebiliriz gibi görünüyor.

Bilgi felsefesinde genelde bilgilerimiz kaynaklarına göre bölümlenirler. Burada temel ayırım algı, bellek, akıl ve tanıklık kaynaklı bilgiler arasındadır. Soy-

³Ayraç içinde de olsa Soykan da “dilsel” sözcüğünü kullanır ancak asıl vurgusu kavramsallıktadır.

kan farklı bir yol izleyerek bilgimizi altı bilme yetisine (edimine) göre ayırır. Bu bilme yetileri şunlardır: (i) akıl, (ii) zihin, (iii) bellek, (iv) bilinç, (v) ruh ve (vi) hayal gücüdür. Bir şeyi bilebiliyorsam bu altı yetiden biriyle bilebilirim. Soykan bilme yetileri ve onlar aracılığıyla bilinen nesnelere için şöyle bir bölümlenme önerir:

1 Duyarlık

1.1 Görme duyusu: görü nesnesi / görüntü nesnesi

1.2 Anlama yetisi: zihinsel nesne

1.3 İçebakış⁴

1.31 Bilinç: psikolojik nesne (duyum nesnesi)

1.32 Ruh: psikolojik nesne (duygu nesnesi)

2 Akıl: akıl nesnesi

3 Duyarlık ve akıl: çıkarım nesnesi

4 Hayal gücü: hayal gücü nesnesi

Yukarıda sanatlar için yapılan bölümlenmede tek tek her alt bölüm için bir açıklama vermek gerekmemiştir ancak bilme yetileri ve ilgili nesnelere arasındaki ilişki daha dolaylı olduğundan bunların ayrıntıları üzerinde durmak gerekiyor.

Duyarlık duyu deneyimini içeren her türden bilme yetisinin genel adıdır. Soykan duyu deneyiminde görmeyi diğer duyu türlerinden ayırır. Onun izlediği terminolojiye göre karşımda fiziksel bir şey durduğunda ondan gelen veriye “görü”, o şey karşımda durmadığında belleğimde tutulana ise onun “tasarımı” adı verilir. Görme sonucu ortaya bir *görü nesnesi* çıkar. Bu türden nesnelere dışsal bir kaynağı olduğu için bunların şeye uygunluğu sorusu sorulabilir. Görü nesnesiyle bağlantılı bir başka nesne türü ise *görüntü nesnesidir*. Fotoğraf, video gibi görsel ortamlarda şeylerin görüntüleri oluşur. Burada ilgili şey karşımda durmaz. Görü nesnesi ve görüntü nesnesi bu bakımdan ayrıldıkları için ilki perspektifli algılamaya izin verirken ikincisi için böyle bir şey söz konusu olmaz. Soykan’a göre zihinsel tasarımların her zaman iki boyutlu olması nedeniyle karşımdaki üç boyutlu görü nesnelere her zaman iki boyutlu bir perspektifle algılarız.

Şöyle bir soru akla gelebilir: Görü nesnelere ve görüntü nesnelere öznedeki oluşuyorsa bunlarla ilgili iletişim nasıl olanaklı oluyor? Soykan “[o]nları ‘Bu!’ diye başkasına gösteririm.”(Soykan 2012a, s. 23) der ancak bu açıklama tek başına yeterli gelmez çünkü Russell’in da belirttiği gibi duyu-verisi türünden şeylere gönderim yapıp örneğin “Bu beyazdır.” dediğinde karşıdaki kişi dile getirilen önermeyi kavrayamaz (Russell 2010, s. 29). Russell’daki duyu-verileri Soykan’ın “görü” dediği şeyin karşılığı olarak alınabileceğine göre “bu” ile gösterilenlerin karşı tarafa iletiliminin nasıl olduğu yanıtlanması gereken bir soru olarak kalır. Soykan ek bir açıklama verir. Buna göre aslında her türden nesne için konuşucu dinleyiciye belirli bir nesneyi aktarmaz ancak yine de dinleyici konuşucuda böyle bir nesne bulunduğunu anlayabilir. Soykan’ın söylediklerine bir yorum getirirsek şunları söyleyebiliriz gibi görünüyor. Örneğin ben

⁴Soykan bilme yetileri (edimleri) olarak bilinç ve ruhu aynı bölümün altına koyar ancak bu bölüme bir ad vermez. “İçebakış” onun amacına uygun bir adlandırma olarak benim eklemem.

“Sokrates” dediğimde yalnızca kendi zihnimdeki Sokrates nesnesinden söz ediyorum ve beni dinleyen de kendi zihnindeki Sokrates nesnesi aracılığıyla beni anlıyor. Bu durumda ortada birbirinden ayrı iki Sokrates nesnesi vardır. Burada Russellcı bir yol izleyerek "bendeki Sokrates nesnesine neden olan şey" betimlemesi ile eriştiğim fiziksel Sokrates ile benim dinleyicimin aynı betimlemeyle erişebildiği fiziksel Sokrates'in aynı şey olması nedeniyle iletişimin başarıya ulaştığını söyleyebiliriz. Böylelikle farklı öznel dolaylı da olsa aynı şey üzerine konuşmuş olurlar. İletişimin başarısı buna dayanır.

Soykan'ın bölümlenmesinde yine duyarlılıkla açıklanan bir başka nesne türü, görü kaynağı olan fiziksel şey ya da görüntü karşısında değilken onu zihnimde canlandırdığımda elde edilen tasarım olan *zihinsel nesnedir*. Soykan “zihin” ve “anlama yetisini” aynı anlamda kullandığı için bunlara anlama yetisi nesnelere de denebilir. Bu türden nesnelere için duyusalılık gerektiğinden bunlar soyut şeyler olamazlar. Zihinsel tasarım olduklarından perspektiflilik burada söz konusu olamaz.

Soykan'ın geniş bir nesne kavrayışı geliştirmeye çalıştığı başta söylenmişti. Bu çerçevede toplumsal olayları da nesne olarak alabiliyoruz. Kendimiz tanıklık ettiğimiz ya da en azından görüntüsünü deneyimlediğimiz olaylar görü, görüntü ya da zihinsel nesne kategorisine girerler. Tarihi olaylar gibi bize aktarılan olaylarda ise durum farklıdır. Soykan bunları aşağıda ayrıntılarına geleceğimiz hayal gücü nesnesi kategorisinin altına yerleştirir.

Duyarlığın etkin olduğu bir başka bilme yetisi de içebakıştır. Buradaki nesne türü *psikolojik nesnedir*. Ağrı duyumu ya da sevinç duygusu birer psikolojik nesne örneğidirler. Görme dışında kalan dört duyunun nesnelere de bu nesne kategorisinin altına düşerler. Soykan psikolojik nesnenin iki alt türünü ayırt eder: *duyum nesnesi* ve *duygu nesnesi*. İlkinin fiziksel türde belirli bir kaynağı olur. Bu kaynak bedenim de olabilir bedenimin dışında bir şeyler de. İkincisi içinse böyle bir zorunluluk bulunmaz; duygu nesnesinin oluşması için fiziksel bir uyarıcı gerekli değildir. Örneğin bir sınavda başarılı olma ya da beklenen mutlu bir haberin ulaşması bizde sevinç duygusu yaratabilir. Kimi durumda da kaynak belirsiz kalmasına karşın yine de insanda belirli duygular ortaya çıkabilir. Hem duyum nesnesi hem de duygu nesnesi içebakışla ortaya çıksalar da Soykan onlara karşılık gelen bilme yetilerini ayırır. İlk türdeki nesnelere bilincine varırız, buna karşılık ikincileri ruhumuzda buluruz.

Soykan psikolojik nesnelere görüşel olmadıkları için tasarımlarının da olamayacağını savunur. Bunlar varlıklarından kuşku duyulamayacak anlık nesnelere. Anlık oldukları için anımsanmaları söz konusu olmaz ancak bunların bizde bıraktığı bir izden söz edilebilir. Bu tartışmalı görüşlere şöyle bir açıklama getirir Soykan:

Psikolojik nesnenin bir tasarımı da yoktur; ama onun ruhumda bir izi kalmış olabilir ve ben onu belli bir biçimde anımsayabilirim. Bu anımsama bir tasarım veya görü biçiminde değildir. Bende (ruhumda) bir izi kalmış psikolojik nesneyi, yani bu izi ben doğrudan doğruya anımsayamam. Örneğin geçmişte edindiğim bir sevinç duygusu, bu duyumun izi benim belleğimde bulunur. Ben, bu duyguyu anımsamam, öyle bir duygu yaşadığımı, o anı anımsarım. Bu, o duygunun anımsanması değildir, bu anımsama isterse şu anda bende bir sevinç duygusu ortaya çıkarmış olsun. Bu sevinç duygusu yeni bir duygudur; önceki duygu değildir. (Soykan 2012a,

s. 25)

Soykan'ın bu söylediklerine şöyle yorumlayabiliriz gibi görünüyor. Psikolojik nesnelere, bilişsel içerikleri bulunmadığından tasarımlanamazlar. Tasarımlanamadıkları için de bellekte saklanamazlar. Peki, bu bakımdan görme neden diğer duylardan farklıdır? Görme de psikolojik nesne üreten bir yeti olarak değerlendirilemez mi? Soykan'da bunun yanıtı açık görünmese de onun görüşleriyle uyumlu şöyle bir açıklama sunulabilir. Görülen şeyler betimlenebilirken ses, koku ya da duygular buna izin vermezler. Dolayısıyla bu ikinciler tasarımlanamazlar. Örneğin birinin görüntüsünü betimleyebiliriz ancak sesini yalnızca taklit ya da benzetmeyle anlatabiliriz. Taklit ve benzetme, betimlemeden çok birazdan sözünü edeceğimiz aktarım tarzlarından göstermeye yakındırlar.

Psikolojik nesnenin değil de onun ortaya çıktığı deneyimin anımsandığı düşüncesi genel olarak doğru olsa bile burada yine de açıklanması gereken kimi durumlar kalıyor. Yine ses örneğinden gidersek bana bir çalgının, örneğin klarnetin sesinin nasıl olduğu sorulsa onun sesini taklit edebilirim. Taklit edebiliyorsam bir biçimde onun sesini belleğimde tutabiliyor olmam gerekir. Burada klarnet sesini onu dinlediğim bir anın deneyimini anımsayarak belleğimden çağırdığım kolayca savunulabilecek bir düşünce değil. Kendi deneyimime bakacak olursam bu türden belirli bir anı anımsıyor gibi durmuyorum. Klarnet sesini çok farklı yerlerde, anlarda, kimi zaman bir konserde, kimi zaman bir müzik sisteminde dinlemişimdir ama bunlar içinden belirli bir anın klarnet sesini taklit ederken canlandığını söylemek zor. Bu sorunun daha ileri incelemeleri herhalde felsefeden çok psikolojinin alanına girmeli.

Psikolojik nesnelere ilgili iletişimin nasıl olacağı sorununu da ele alan Soykan, bu konuda görülebilecek üç durumu ayırt eder. İlk olarak bir psikolojik nesnenin kaynağını karşıdaki kişiye gösterebilirim. Örneğin bir ses duyduğumda böyle yapabilirim. Buradaki varsayım aynı ses kaynağının karşıdaki kişiyi de benzer biçimde etkilediğidir. Soykan bu türden iletişimde durumun görü nesnelere benzediğini vurgular. Yukarıda Soykan'ın görü nesnelere iletişim üzerine söylediklerini yorumlarken Russell'ın betimleme yoluyla bilgi kavramından yararlanmıştık. Yine o kavrama başvurursak konuşucu ve dinleyicide ayrı psikolojik nesnelere oluşsa da bunların kaynaklarının aynı olması iletişimin başarısını olanaklı kılıyor diyebiliriz. Soykan'ın psikolojik nesnelere iletişiminde ayırt ettiği ikinci duruma geçerse burada konuşucu, yaşadığı deneyimin benzerini dinleyicinin de yaşamış olduğunu varsayar. Örneğin konuşucu "Dişim ağrıyor." dediğinde dinleyici de geçmişte bir diş ağrısı ya da en azından bir ağrı deneyimi yaşamıyorsa iletişim başarılı olabilir; dinleyici konuşucuyu anlar. Son olarak üçüncü durumda konuşucu dinleyicinin yaşamadığı bir deneyimden de söz edebilir. Soykan'a göre burada tam bir iletim olmaz ancak dil kullanımı yoluyla dinleyici yine de uygun tepkiler verebilir. Örneğin gözleri görmeyen birine masanın kırmızı olduğu bildiriminde bulunduğunda bu kişi bu sözcüğü uygun bir biçimde kullanarak dilin kullanımına katılabilir, masanın rengi sorulduğunda kırmızı olduğunu söyleyebilir. Çok temel düzeyde burada da iletişim sağlanmış olur.

Duyarlık kapsamındaki nesnelere sonra, bölümlemedeki sıraya göre *akıl nesnelere* gelir. Soykan'a göre akıl, nesnelere kendisi yaratır. Matematikle mantığın nesnelere ve kavramları akıl nesnelere dirler. Duyarlıkla bilinen zihin nesnelere için karşılık gelen şeye uygunluk bir sınırlama yaratıyordu. Akıl nesnelere içinse şeylerden kaynaklı bir sınırlama yoktur. Tek sınırlayıcı man-

tıksallıktır.

Soykan'ın matematik ve mantıktaki *bütün*, *sonsuz* gibi biçimsel kavramları da akıl nesnesi sayması onun nesne derken düşünceye konu olan her türden şeyi ele aldığını gösterir. Onun bu yaklaşımı bu bakımdan ayrıksı kalır. Günümüz felsefesinde yaygın nesne kuramı Frege'den gelir. Frege kavram terimlerinin gönderim yaptığı kavramları, tekil terimlerin gönderim yaptığı nesnelere katı bir biçimde ayırır.

Hem duyarlık hem de aklın beraber rol oynadığı nesnelere *çıkarım nesneleri* dir. Soykan buna göre nesnelere idealleştirilmesiyle elde edilen eylemsizlik yasası gibi fizik yasalarını örnek verir. Eylemsizlik yasası bir cismin sürtünmesiz ortamdaki davranışı üzerinedir. Fiziksel dünyada sürtünmesiz bir ortam olmayacağı için burada bir idealleştirme, bir çıkarım gerekir. Bu nedenle sürtünmesiz ortamdaki ideal nesnelere çıkarım nesneleri dir.

Bölümlemede son olarak *hayal gücü nesneleri* kaldı. Bunlar Soykan'a göre duyarlıktaki öğelerin birleştirilmesiyle ortaya çıkarlar. Bir şeyin hayal gücü nesnesi sayılması için hayal edilebilir olması gerekir. Bu bakımdan kanatlı at bir hayal gücü nesnesiyken yuvarlak kare böyle değildir. Bir şey hem yuvarlak hem de kare olmayacağı için yuvarlak kare kavramı bir mantıksal çelişki içerir. Mantıksal çelişkiler ise hayal edilebilir alanın dışında kalır. Buna karşılık kanatlı at çelişik bir kavram değildir. Soykan'a göre "yuvarlak kare" türünden deyimler hiçbir şeye gönderim yapmayan birer sözcük oyunundan başka bir şey değildir. Yukarıda değindiğimiz üzere geçmişteki olaylar ve durumlar ile şimdide olan ancak öznenin doğrudan deneyimlemediği olaylar ve durumlar Soykan'ın bölümlemesinde zihin nesnesi sayılmazlar. Ona göre bunlarda etkin olan yeti hayal gücüdür; sonuçta ortaya çıkanlar ise hayal gücü nesnelere dir.

Hayal gücü nesnelere ile ilgili tartışmalı bulunabilecek bir nokta Soykan'ın sanrı (birsam) nesnesini hayal gücü nesnesi saymamasıdır. Ona göre hayal gücü söz konusu olduğunda hayal görüldüğünün farkında olunması gerekir. Burada farkındalığın neden belirleyici olduğunu sorabiliriz. Zihnin yöneldiği şeyin ne'liği bizim o yönelmenin farkında olup olmamamızdan etkilenilecek bir şey gibi görünmüyor. Yalnızca sanrı nesnelere değil farkındalık ölçütüne göre rüyada görülenler de hayal gücü nesnesi çıkmazlar çünkü rüya sırasında da rüyanın farkında olmuyoruz. Bu durumda Soykan'ın bölümlemesinde ya hayal gücü nesnelere kategorisini bunları içerecek biçimde genişletmek ya da en azından sanrı ve rüya nesnelere için farkındalık temelinde yeni bir bölüm açmak uygun bir değişiklik olabilir.

3 Türkçede Sözdizim Anlambilim İlişkisi

Türkçenin sözdizimsel özelliklerinin anlam üzerindeki etkisi Soykan'ın "Sözdizim ile Anlambilim Arasındaki Bağlantıya Türkçe Açısından Bir Bakış" yazısının ana konusudur. Soykan önde gelen dilbilimcilerin sözdizimin anlamı belirlediği düşüncesini öne sürdüklerini ancak Türkçede sözdizim anlam ilişkisinin özellikle Batı dillerine göre çok daha gevşek olduğunu belirtir. Soykan'ın burada "belirleme" derken neyi kastettiğini anlamak için onun kaynak gösterdiği dilbilimcilere bakmak gerekir. Chomsky (1965, s. 75) "anlambilimsel yorumlamada kullanılan bütün bilginin dilbilgisinin sözdizimsel bileşenince sunulması zorunludur (...)" derken Morris (1938, s. 23) ise "Anlambilim sözdizimi önvarsayar (...)" der. Bu alıntılarda dile getirilen düşünce anlamın sözdizimsel

yapıya göre oluştuğudur. Sözdizimsel yapıdan anlaşılması gerekense günümüz dilbilimcilerinin sözdizim ağacı ya da benzeri bir biçimde gösterdikleri, tümcenin önce bir ad öbeği ve eylem öbeğine, sonrasında ise daha alt bölümlere ayrılmasıyla ortaya çıkan yapıdır.⁵ Anlambilimin bir ilkesi sayılabilecek *anlamın bileşimselliğine* göre bir tümcenin sözdizimsel bileşenlerinin anlamlarının yine sözdizimsel yapıya uygun bir biçimde birleşmesiyle tümce anlamı ortaya çıkar. Bu açıdan sözdizimsel yapının anlamı belirlediği söylenebilir. Alıntılanan dilbilimcilerin bu görüşe katıldıkları açıktır.

Chomsky sözdizimin işlevinin her tümce için bir *derin* bir de *yüzey* yapısı üretmek olduğunu belirtir.⁶ Ona göre anlam üzerinde belirleyici etkisi olan bunlardan ilki yani derin yapıdır. Buna karşılık sözdizimin ürettiği yüzey yapısı tümcenin sesbilgisel yorumunu, yani görülen ya da duyulan biçimini, belirler (Chomsky 1965, s. 16). Örneğin etkin çatılı bir eylem içeren bir tümce (“Banu camı kırdı.”) edilginleştirildiğinde (“Cam Banu tarafından kırdı.”) derin yapısı aynı ancak yüzey yapısı farklı iki tümce elde edilir. Soykan da Chomsky’nin bu ayrımından yola çıkarak dilbilgisinin iki yönünü *derin dilbilgisi* ve *yüzey dilbilgisi* olarak nitelendirir. Bunlardan ilki bütün dillerde ortak olan dilbilgisel kuralları içeren mantıksal yöndür ve insanın anlama yetisiyle ilgilidir. Yüzey dilbilgisi kuralları ise tek tek dillerin uzlaşımına dayalı özellikleriyle ilgilidir. Soykan’ın Chomsky’den ayrıldığı en önemli nokta yalnızca derin dilbilgisinin değil yüzey dilbilgisinin de anlam üzerinde etkili olduğu düşüncesidir. Buna örnek olarak İngilizcede yardımcı eylemin başa gelmesiyle bildirme kipindeki bir tümcenin (“Every alteration must have a cause.”) soru kipindeki bir tümceye (“Must every alteration have a cause?”) dönüşmesini verir. Soykan’a göre yüzey dilbilgisiyle ilgili bu dönüşüm anlam farkı yaratır. Soykan’ın yaptığı ilginç bir gözlem Türkçede anlamın yüzeysel dönüşümlerden çok daha az etkilendiğidir. Buna göre “Ali geçen yıl New York’ta bir ev kiraladı.” gibi beş ögeli bir tümcenin ögeleri nasıl sıralanırsa sıralansın anlam kaybolmuyor; yüz yirmi farklı dizilişin hepsi anlaşılır oluyor. Soykan’ın bu gözlemi Türkçenin Chomsky’nin tümcenin derin yapısı ve yüzey yapısı ayrımını canlandırmak için İngilizceden daha uygun olduğunu gösteriyor. Her ne kadar Chomsky İngilizceden verilen yukarıdaki örnekteki kip değişimini bir anlam değişimi saymayacak olsa da İngilizcede ve diğer birçok Batı dilinde tümcenin yüzey yapısının daha az esnek olması onun ayrımının gücünün görülmesini zorlaştırıyor. Türkçe ise Soykan’ın deyimiyle “modüler” yapısıyla yüzeydeki değişimlere çok daha açıktır. Kuşkusuz bunun nedeni Türkçenin eklemeli (agglutinative) bir dil olmasıdır. Son ekler bakımından Türkçe varsıl bir dildir. Bunun sonucu olarak tümcedeki sözcükler yer değiştirirse bile anlam üzerinde etkisi olabilecek eklerini de yanlarında götürdükleri için anlam bozulmadan kalabiliyor. Soykan’ın benzetmesinden yararlanırsak Türkçe tümce bir mobilya takımı gibidir. Nasıl modüler bir mobilya takımının parçalarının yerleri değiştiğinde takımın işlevi değişmiyorsa tümcenin anlamı da ögelerinin yerleri değişince değişmez.

Soykan’ın Türkçenin dilsel özellikleriyle ilgili bir başka saptaması Türkçede dil ve gerçeklik arasındaki ilişkinin Batı dillerine göre daha serbest kurulduğudur. Buna bir örnek çoğul ekidir. İngilizce gibi birçok Batı dilinde katı

⁵Bu tür çözümlemenin ayrıntıları için bkz. Carnie (2013).

⁶Özellikle *Aspects of the Theory of Syntax* kitabında bu düşünce savunuluyor. Sonraki dönemde görüşlerinde kimi değişimler oluyor.

bir biçimde sayılabilir/sayılamaz ayrımı yapılır. Buna göre yalnızca sayılabilir kategorisindeki sözcükler çoğul eki alırlar. Örneğin İngilizcede “cat” (kedi) sayılabilir bir sözcük olduğundan çoğul eki “-s” eklenerek “cats” (kediler) denilebiliyorken, sayılamaz “knowledge” (bilgi) sözcüğü çok özel bağlamlar dışında çoğul eki almaz. Türkçede ise böyle katı bir ayrım bulunmaz. Örneğin rahatlıkla “Bu kitaptan çok önemli *bilgiler* edindim.” diyebiliriz. Soykan’ın bu durumla ilgili yorumu çoğul ekinin Türkçede varlıksal (ontik) değil salt dilbilgisel bir işlev gördüğüdür. Daha genel olarak Soykan Türkçede dil alanı ile gerçeklik arasında bire bir karşılık aramamak gerektiğini savunur. Bu durum felsefede kimi olanaklar yaratır. Soykan buna şu örneği verir: Heidegger’in ünlü “Das Nichts selbst nichtet.” deymi Almanca’nın yapısına uygun düşmez ancak bunu Türkçe “Hiçin kendisi hiçler.” olarak söylediğimizde Türkçede bu kullanım Almancaya göre daha az yadırganır. Soykan bunun nedeninin Türkçede öznenin ve yüklemnin aynı kökten geldiği “Yağmur yağar.” gibi kullanımların sıradanlığı olduğunu belirtir. Bu bağlantı şöyle açıklanabilir: Türkçede yağmur kişileştirilip yağma eylemini gerçekleştiren özne olarak düşünülebilir. İngilizce, Almanca ve Fransızca gibi dillerde ise yağmurun yağması öznesiz bir eylem gibi görülüyor ve bu nedenle Türkçede “yağmur” sözcüğünün yerinde dilbilimde “sahte adıl” (dummy pronoun) olarak adlandırılan bir sözcük yer alıyor.⁷ Türkçenin bu kişileştirme olanağı Heidegger felsefesinde hiçliğin de kişileştirilmesine olanak tanımaktadır. Soykan bunu canlı bir dille şöyle söyler: “*Heidegger*, sanki Türkçe düşünmüş, Almanca söylemiştir. ‘Hiçin kendisi hiçler’ deymi Türkçede dilsel bir olanaktır. Türkçede dil alanıyla gerçeklik arasında bire bir karşılıklılık olmadığı açıkça ortada olduğu için bu deyimden varlığa ilişkin bir şey söylendiği çıkarılamaz.” (Soykan 2013, s. 147)

Son olarak Soykan’ın Türkçenin matematiksel özellikler gösterdiği belirlemesine bakalım. Soykan ilk olarak matematiğin önermelerinin tarihsiz olduğuna dikkat çeker. Bir başka deyişle matematiğin tümcelerinin dile getirdiği önermeler zaman içinde değişmezler. Soykan’a göre Türkçe de özelliklerle sisteminin düzenliliği nedeniyle tarihsiz bir dil olarak görülebilir. Sınırlı sayıda kökten düzenli işleyen eklerle yeni sözcük türetme olanakları Türkçede çok geniştir. Bu sayede yeni bir sözcükle karşılaşan bir Türkçe konuşucusu sözcüğün kökünü ve eklerini tanıdığı zaman anlamı çözümleyebilir. Bu özellik sayesinde Türkçenin tarih içinde anlaşılabilirliğini yitirmeden gelişebilmesinin olanaklı olduğu söylenebilir. Soykan Türkçenin bu anlamda tarihsizliğinin en iyi örneğinin Yunus Emre’nin aradan geçen yedi yüz yıla karşın günümüz Türkçe konuşucuları için büyük oranda anlaşılır kalmasını verir.

Türkçenin yukarıda dile getirilen modüler yapısını yine matematikle benzeştirerek açıklayabiliriz. Matematikte örneğin toplama işlemi yer değiştirme özelliği taşır. Toplanacak sayıların hangi sırayla işleme alındığı sonucu etkilemez. Türkçede de benzer bir şey sözcüklerin sırasının anlam üzerinde etki yapmadığı durumlar için söylenebilir. Bu anlamda Türkçe büyük oranda yer değiştirme özelliği gösteren bir dildir. Soykan Türkçenin bu özelliğinin onu bilgisayar çevirilerinde kaynak dil olarak kullanmak için uygun kıldığını, diller arası otomatik çeviri yaparken anlamın korunması için Türkçenin aracı bir rol oynayabileceğini öne sürer. Soykan’ın bu savını yorumlayabilmek için dilbilimcilerin diller arası sözdizim ve anlam ilişkilerini gösterirken kullan-

⁷Örneğin İngilizcede “Yağmur yağar.” anlamına gelen “It rains.” tümcesindeki “it” sözcüğü bir sahte adıldır.

dıkları bir yöntemle bakabiliriz. Bu yöntemle göre kaynak dilde verilmiş bir tümcenin altına sözcüklerin yerleri değiştirilmeden hedef dildeki karşılıkları yazılır. Türkçe burada çok doğal bir hedef dil işlevi görebilir. Örneğin İngilizce “I drink milk.” tümcesinin sözcük sırası değiştirilmeden verilecek Türkçe karşılığı “Ben içerim süt.” olur. Bu tümce devrik olmasına karşın Türkçe konuşucularınca yine de bozuk yapıya bulunmaz. Buna karşın Türkçe “Ben süt içerim.” tümcesi yine sözcük sırası değiştirilmeden İngilizcede karşılansa “I milk drink.” gibi İngilizce konuşucularının kulaklarını tırmalayacak bir tümce elde edilir. Türkçenin bilgisayar destekli dil işleme çalışmalarına yapabileceği katkı buralarda, farklı dillerin yapılarına esnek bir biçimde uyum sağlama-sında aranabilir.

Bu incelemede üç kısa yazısı üzerinden Ömer Naci Soykan'ın sanat felsefesi, bilgi felsefesi ve dil felsefesi alanlarındaki kimi görüşleri tartışıldı. Kuşkusuz onun felsefeye katkısının çok küçük bir bölümüyle sınırlı kalmış olduk. Soykan Cumhuriyet dönemi Türk felsefesinin en önde gelen temsilcilerinden biridir. Ondan geriye binlerce sayfalık yayımlanmış çalışma kaldı. Kendisinin çok önem verdiği “filozof tavrı” bu çalışmalarda açık bir biçimde görülebilir. Soykan'ın felsefesi uzun dönemler boyunca felsefeciler için verimli bir çalışma alanı olarak kalacaktır.

Kaynaklar

- Carnie, Andrew (2013). *Syntax. A Generative Introduction*. 3. bs. West Sussex: Wiley-Blackwell.
- Chomsky, Noam (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Güven, Özgüç, Egemen Seyfettin Kuşcu ve Alper Yavuz, ed. (2023). *Ağaçları Tanıyan Filozof. Ömer Naci Soykan Felsefesi Üzerine İncelemeler*. İstanbul: İnsancıl Yayınları.
- Kant, Immanuel (2006). *Yargı Yetisinin Eleştirisi*. Çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınevi.
- Morris, Charles W. (1938). *Foundations of the Theory of Signs*. Şikago, Illinois: The University of Chicago Press.
- Russell, Bertrand (2010). *The Philosophy of Logical Atomism*. Londra ve New York: Routledge.
- Soykan, Ö. Naci (2009). “A Proposal for the Classification of Objects”. İçinde: *bilig* 49, ss. 177–190.
- Soykan, Ömer Naci (2002). “A Proposal for the Classification of Arts”. İçinde: *Journal of Comparative Literature and Aesthetics* 25.1-2, ss. 10–12.
- (2006). “Sanat Tarzlarının Bölümlenmesi İçin Bir Deneme”. İçinde: *İnsancıl Dergisi* 189, ss. 1–3.
- (2012a). “Nesnelerin Bölümlenmesi Hakkında Bir Öneri”. İçinde: *Kaygı* 18, ss. 19–28.
- (2012b). “On the Relationships between Syntax and Semantics with regard to the Turkish Language”. İçinde: *Cultura International Journal of Philosophy of Culture and Axiology* 9.2, ss. 61–76.
- (2013). “Sözdizim ile Anlambilim Arasındaki Bağlantıya Türkçe Açısından Bir Bakış”. İçinde: *Kaygı* 20, ss. 139–152.